

Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâk-nâmeler

Orhan Kemal TAVUKÇU*

1. Firâk-nâme'nin Tanımı

Firâk-nâme kelimesi Arapça *firâk* (ayrılık, ayrılma; çoğunlukla fiziksel ayrılık¹) ile Farsça *nâme* (mektup, yazı; kitap; ameller defteri; talik yazı; gazete²)nin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir birleşik isimdir.

Adından da anlaşılacağı gibi firâk-nâmeler (*Firâk*, *Firâk-nâme*, *Firâkiyye*, *Fürkat-nâme*, *Fürkat-nümâ*, *Gurbet-nâme*, *Hecr-nâme*, *Hicret*, *Hicret-nâme*)³ ayrılığı terennüm eden metinlerdir. Genellikle, müellifin vatanından veya sevdiği kişiden ayrılmasını ifade eden bu eserlerin bir kısmının otobiyografik olarak yazılmaları Klâsik Türk Edebiyatı terminolojisi içerisinde *Sergüzeşt-nâme* başlığı altında değerlendirilmelerine sebep olmuştur.⁴ En geniş anlamıyla ayrılık fikrini çağrıştırdığı için, firâk-nâme ifadesiyle bazen de *sevilen birinin -özellikle çocukların ve gençlerin- ölümü, bir devlet büyüğünün bulunduğu mevki-den ayrılması, azledilmesi ve hatta öldürülmesinin anlatıldığı küçük manzumeler, ağıtlar* kastedilmiştir.⁵ İran ve Türk edebiyatındaki bazı örnekler *firâk-nâmenin* mektup türündeki metinleri karşıladığını da göstermektedir.⁶

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 İbrahim Mustafa vd., *El-Mu'cemü'l-vasîl*, İstanbul: Çağrı Yay., 1996.

2 Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Birim Yay., 1993.

3 Bundan sonra *Firâk-nâme* adıyla *Firâk*, *Firâk-nâme*, *Firâkiyye*, *Fürkat-nâme*, *Fürkat-nümâ*, *Gurbet-nâme*, *Hecr-nâme*, *Hicret*, *Hicret-nâme*, *İftirâk-nâme* ve *Tahassür-nâme* adlı eserler kastedilecektir.

4 Bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Ankara: TTK Yay., 1988, s. 141-142; Ahmet Attilâ Şentürk ve Ahmet Kartal, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay., Ekim 2004, s. 221 (2. bs., Eylül 2005, s. 233); Günay Kut (Alpay), "Fürkat-nâme", *Türk Dili Bibliyografyası 1977*, Ankara, 1978, s. 333-353; Günay Kut, "Fürkat-nâme", *Yazmalar Arasında*, I, İstanbul: Simurg Yay., 2005, s. 181-198; Orhan Kemal Tavukçu, "Halîfî, Firkat-nâme, (İnceleme-metin)", Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE, 1993.

5 Orhan Kemal Tavukçu, "Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi / The Journal of Turkish Cultural Studies*, 2004, sy. 10, s. 89-122.

6 Bu metinlerde genellikle sevgiliden ayrı kalmaktan doğan üzüntü dile getirilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Dilek Batıslâm, "Mesnevilerde Mektup Tarzı Anlatım", *İlmî Araştırmalar*, 2002, sy. 13, s. 17-34.

2. İnan ve Türk Edebiyatlarında Firâk-nâme

2.1. İnan Edebiyatında Firâk-nâme

Bu tarzda yazılmış ve genellikle aynı adlar taşıyan eserlerin, ortak İslâm kültüründen beslenen İnan edebiyatındaki örnekleri de bizdekilerle benzerlikler göstermektedir. Firâk-nâmeler Fars edebiyatında da ayrılığı, özellikle de sevgiliden ayrılığı konu edinmişlerdir. Bazen mensur olarak ama genellikle mesnevi nazım şekliyle yazılan bu eserlerde zamandan, yaşlılıktan, bahttan ve uzaktaki sevgilinin vefasızlığından şikâyet edilir.⁷ Bazı firâk-nâmelerin sonunda müellifin veya memduhunun içinde bulunduğu durumla bir ilgi kurularak *Leylâ ile Mecnûn*, *Ferhâd ile Şîrîn* gibi eserlere atıfta bulunulması ve bunlardan parçaların hikâyeye dercedilmesi, bu tarzın İnan edebiyatında gösterdiği hususiyetlerden biridir.⁸ Firâk-nâmelerin Fars edebiyatındaki klâsik örneklerinde sonu gelmeyen aşkların, umutların dillendirildiği, tasavvufi aşka fazlaca yer verilmediği görülmektedir.

İnan edebiyatındaki firâk-nâmelerde genellikle dinî motiflere yer verilmediği halde bu durumun birkaç istisnası da vardır: *Mesnevî*'nin Tanrıdan ayrılığı ifade eden ilk 18 beyti (*ney-nâme*) bu müstesna örneklerdendir.⁹ Ney sembolü etrafında insanın ehadiyyet makamından ayrılışının hikâyeye edildiği bu bölüm, *Mesnevî*'nin özü kabul edilmiş ve bu metin etrafında kapsamlı şerh çalışmalarını yapılmıştır.¹⁰ *Ney-nâme*; derinliği, lirizmi ve verdiği mesaj itibarıyla birçok

7 Mihrdâd Ziyâyî, "Firâk-nâme", *Dâniş-nâme-i Edeb-i Farsî*, c. I-II, Hasan-i Enûşe (ed.), Tahran, 1376-1378, s. 1027-1028.

8 Ziyâyî, a.g.m., s. 1027.

9 Farsça şiirler söyleyen Hintli şairlerden Mir Muhammed Râgıb Hindî ve İbni Kazî'nin eserleri de dinî motifler içeren *Firâk-nâme* örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

10 Bu konuda şu çalışmalar zikredilebilir: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî (Kendi vezniyle manzum tercüme)*, Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu (haz.), İstanbul: Ötügen Yayınevi, 1972; Mehmet Kaplan, "Bursalı İsmail Hakkı'nın Mesnevî'nin Birinci Beytini Şerhi"; *Mevlana'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri (15-17 Aralık)*, Ankara, 1973, s. 33-41; Faruk K. Timurtaş, "Mu'ini'nin Ma'nevî'si (Murâdiyye) –Mesnevî'nin İlk Manzum Çevirisi-", *Mevlana'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri (15-17 Aralık)*, s. 259-267; Hasibe Mazioğlu, "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", *Mevlana'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri (15-17 Aralık)*, s. 275-296; Müjgan Cumbur, "Mevlânâ'nın İlk Mütercimi Gülşehri", *Mevlana, Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlana Üzerine Araştırmaları*, Feyzi Halıcı (haz.), Konya: Ülkü Basımevi, 1983, s. 31-35; Âmil Çelebioğlu, "Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytinin Manzum Tercümesi", *Türk Edebiyatı*, Ocak 1990, s. 7; Dede Ömer Rüşenî, *Ney-nâme*, Mustafa Uzun (haz.), İstanbul, 1990; *Ney-nâme, Risâle-i Nâ'iyye-i Mevlânâ Ya'kûb*, Tahşiye ve Ta'lik: Halilullah Halîfî, İSAM Ktp., 297.7 Gaz. N. Gnl. 084305; Kemal Yavuz, "Türk Edebiyatında Mesnevî'den İlk Tercüme ve Hikâyeler ve Bazı Dikkatler", *Uluslararası Mevlana Bilgi Şöleni (15-17 Aralık 2000)*, *Bildiriler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s. 355-381; Zehra Göre, "Belgrad Mevlevihanesi Şeyhi Adnî Receb Dede ve Nahl-i Tecellîsi", *I. Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevihaneler* ❖

esere ilham olmuş, peşinde uzun bir nazireler zinciri oluşturmuştur. Mevlvî geleneğine müntesip olsun veya olmasın çeşitli şairler, bu beyitlerden en azından kelime kadrosu itibarıyla istifade etmiştir.

Eldeki bilgilere göre İran edebiyatında ilk *Firâk-nâme*'yi Enverî (ö. 1187) yazmıştır.¹¹ 48 beyitlik bir mesnevi olan bu eserin iki yazma nüshası bulunmaktadır.¹² Farsça yazarın Türk asıllı şairlerden hamse sahibi Emir Hüsrev-i Dihlevî (ö. 1325)'nin de *Firâk-nâme* adıyla kaleme aldığı bir eseri vardır. Eser, divanlarının üçüncüsü *Divan-ı Gurratü'l-Kemâl*'de bulunmaktadır. Manzumede tevhid ve na'ttan sonra Taceddin Zahid'e hitaben 232 beyit halinde yazılan bir mektup gelmektedir. Eserin asıl kısmını oluşturan 24 Kasım 1278 tarihli bu mektupta şairin Oud'ta Hatım Han'la beraberken geçirdiği hüznü günler konu edilmektedir.¹³ *Firâk-nâme*'nin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹⁴ Emir Hüsrev-i Dihlevî ve eserleri hakkında biri doktora tezi olmak üzere iki çalışma yapılmıştır.¹⁵

Sempozyumu Bildirileri, (19-21 Aralık 2001, Manisa Mevlevihanesi), Manisa, 2002, s. 317-323; a. mlf. *Adnî Receb Dede, Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, (Doktora Tezi), Selçuk Ü. SBE, Konya, 2004; Necip Fazıl Duru, "Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevi'nin İlk Onsekiz Beytini Şerhi", *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2003, sy. 11, s. 151-175; İsmail Güleç, "Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri", *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Kaf Dağının Ötesine Varmak, II, 2003, sy. 27, s. 161-176; Franklin Lewis, "[Batı'da Mesnevi'den Yapılan İlk Çeviriler, Şerhler, Uyarlamalar ve Esinlemeler]", çev. İsmail Güleç, *İlmî Araştırmalar*, 2005, sy. 20, s. 183-202; Mehmet Demirci, "Mesnevi Şerhleri ve Şarihleri Hakkında Birkaç Not", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ocak 2004, sy. 1, s. 20-28; Erdoğan Taştan, "Mesnevi'nin Anadolu Şerhleri", *Kitap Postası*, Aralık 2005, sy. 9, s. 19-21; Şener Demirel, *Dinle Neyden*, Ankara: Araştırma Yay., 2005; a. mlf. "Abdülbaki Gölpınarlı'nın Kendi Sesinden Mesnevi'nin İlk İki Beytinin Şerhi", *Tasavvuf*, Ocak-Haziran 2005, sy. 14, s. 365-382; Sâfi Arpaguş, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Eserleri Üzerine Yapılan İngilizce Çalışmalar", *Tasavvuf*, Ocak-Haziran 2005, sy. 14, s. 776-804; Mustafa Aşkar, "Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) 'Şerhu Dibâceti'l-Mesnevi' Adlı Risâlesi ve Tahlili", *Tasavvuf*, Ocak-Haziran 2005, sy. 14, s. 85-102; Ahmet Topal, "Adnî Receb Dede Nahl-i Tecellî (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE, 2006; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*, Nazmen Tercüme: Ahmet Metin Şahin, İstanbul: Kaynak Kitaplığı, Aralık 2006, 6 Cilt (3 kitap); Molla Câmî-Hoca Neş'et, *Ney'in Feryâdı -Nây-nâme-*, Üzeyir Aslan, Sufî Kitap, Ocak 2007; Hüseyin Güllüce, "Mesnevi'ye Açılan Pencere: İlk On Sekiz Beyit", *Mevlânâ Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yay., 2007, s. 29-49.

11 Ziyâyî, a.g.m., s. 1028.

12 İran Millî Ktp., 4899/15; Kitâb-hâne-i Genc-bahş, 2567.

13 Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara: AKM Yay., 1989, s. 34.

14 Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 3912.

15 Erkan Türkmen, "Amir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Devalrani Hızır Han Adlı Eserinin Tenkidli Metni", Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1978 [aynı zamanda, Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Şahsiyeti*, Ankara: AKM Yay., 1989].

Selmân-ı Sâvecî (ö. 1376)'nin eseri Fars edebiyatında önemli *Firâk-nâme* örnekleri arasında zikredilmektedir.¹⁶ Eser, yakın arkadaşı Bayramşah'ın ölümü üzerine Sultan Üveys Celâyirî'nin emriyle yazdırılmıştır. Aruzun *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül* kalıbıyla mesnevi şeklinde yazdığı eserinde isim vermeden Sultan'la Bayramşah arasındaki ilişkiyi anlatan Selman, metne kattığı sembolik hikâyeler ve tasvirlerle bir akıcılık sağlamak istemiş, fakat bunda başarılı olamamıştır. Bu haliyle *Firâk-nâme*, Fars edebiyatında birçok örneği görülen iki kahramanlı aşk mesnevilerindedir. Bunda ısmarlama usulü yazılmış olması da etkili olmuştur.¹⁷ Çeşitli Türkiye kütüphanelerinde yazmalarına tesadüf edilen *Firâk-nâme*,¹⁸ Abbas Ali Vefai tarafından külliyat içerisinde neşredilmiştir.¹⁹ Eser üzerine Davut Ali Katnik bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.²⁰

Aynı dönem şairlerinden Ubeyd-i Zâkânî (ö. 1369)'nin *Uşşak-nâmesi* de bu meyanda zikredilmesi gereken eserlerdendir. Selmân-ı Sâvecî'nin eserinde kompozisyon bakımından tesiri olan *Uşşak-nâme*, aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla 715 beyt halinde yazılmıştır. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eserde Nizâmî'nin *Husrev u Şîrîn*'inin etkisi hissedilmektedir.²¹ *Uşşak-nâme*, Ubeyd-i Zâkânî'nin külliyatı ile birlikte birkaç kez basılmıştır.²²

Kaynaklar Hâcû-yı Kirmânî (ö. 1352-1353)'nin de bu vadede, yine mesnevi nazım şekliyle, bir eserinin olduğunu haber vermektedir.²³

Daha sonraki dönemlerde eser veren şairlerden Mehcûr mahlaslı Mirzâ Ali-yi Hûyî de Enverî'nin eserinin tesirinde bir metin ortaya koymuştur.

Bu tarzda, mensur örnekler veren müellifler de vardır. Bunlardan Zuhûrî-yi Turşîzî (ö. 1615-17), *Penc-ruk'a* adlı eserinin ikinci bölümünü, edebî mahfillerde ve halk arasında *Firâk-nâme* diye anılan esere ayırmıştır.

Ali Ekber Feyz-i Kummî'nin *Risâle-i Firâkiyye*'si bir diğer mensur firâk-nâme örneğidir. Eser müellifin, dostu Kum Valisi Şahzade Muhammed Hüseyin Mirza'dan, valinin yolculukları dolayısıyla, ayrı kalması üzerine kaleme alınmıştır. Ayrılığı terennüm eden mektup ve anılardan oluşan esere bu yüzden *Firâkiyye* adı verilmiştir.²⁴

16 Ziyâyî, a.g.m., s. 1028.

17 Davut Ali Katnik, "Salman-i Savaci ve Firak-nama Mesnevisi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1993, s. 10-23

18 Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, 356; İstanbul Ü. Ktp. FY., 131; İstanbul Ü. Ktp. FY., 442 (306b-332b yk.); Nuruosmaniye Ktp., 4188, 4189, 4190.

19 *Külliyât-ı Selmân-ı Sâvecî*, Abbas Ali Vefâi (haz.), Tahran 1376 hş.

20 Katnik, a.g.e.

21 Hasan Çiftçi, "Ubeyd-i Zâkânî, Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi", Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Ünversitesi SBE, 1996, s. 53-54.

22 *Külliyât-ı Ubeyd-i Zâkânî*, Tas. Muhammed Ca'fer-i Mahcûb, New York, 1999; *Külliyât-ı Ubeyd-i Zâkânî*, Abbâs-ı İkbâl (neş.), Tas. ve ilaveler: Perviz-i Atâbekî, Tahran: İntişârât-ı Zuvvâr, 1343 hş.; *Ubeyd-i Zâkânî, Câvidâne*, Muhsin Kaşemi (haz.), 3. bs., Tahran, 1380 hş.

23 Ziyâyî, a.g.m., s. 1028 (Eserin bilinen tek yazması: Kitâb-hâne-i Dâniş-gâh-ı Tahran, 3489).

24 Ziyâyî, a.g.m., s. 1028.

2.2. Türk Edebiyatında Firâk-nâme

Klâsik Türk Edebiyatının başlangıcından itibaren, tamamı ayrılık fikrine hasredilmeyen 24 adet firâk-nâme tespit edilmiştir. Çoğu manzum olan bu eserlerden Âşık Paşa (ö. 1332), Halîlî (ö. 1485 ?), Celîlî (ö. 1569), Nâdire (ö. 1842), Hüseyin Râci Efendi (ö. 1902) ve Süleyman Nahîfî (ö. 1738)'nin eserleri ile Âdile Sultan (ö. 1899)'a ait iki mesnevi²⁵ firâk-nâmelerin klâsik edebiyattaki örnekleri arasında telakki edilebilir. Yazarı belli olmayan *Gurbet-name-i Sultan Cem* adlı eser de bu gruba alınabilecek mensur örneklerdendir. Kalan 15 eserden 5'i (*Firâk-ı Mahmud Paşa*, *Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid*, *Mersiye-i Mahsusa-i Firakat-nümâ der hakk-ı Cenâb-ı Hüseyin-i Şehid-i Kerbelâ* ve Şehzâde Mustafa'nın idam edilmesi üzerine yazılan *iki manzume*²⁶) yukarıda değinildiği gibi bir devlet büyüğünün azledilmesi veya öldürülmesini konu edinmiştir. Deriş, Sürmeli-zâde, Firâkî ve Yunus Emrem firâk-nâmeleri ve yazarı belli olmayan diğerleri ise, daha çok gençlerin ve çocukların –muhtemelen toplu halde- ölümlerini ele alan ağıt tarzındaki manzumelerdir. Süslü nesirin başarılı bir örneğini teşkil eden *Firâk-nâme* de Sultan III. Murad devrinde yaşamış Kadı Hasan bin Ali'nin *Binbir Gece Masalları*'ndan yaptığı tercümedir. Süleyman Nazif (ö. 1927)'in *Firâk-ı Irâk* adlı eseri ise çok eski dönemlerden beri örneklerine rastlanan bir şehir mersiyesidir.

Bütün bu eserleri sadece isimlerine bakarak değerlendirdiğimizde, hepsinin vatandan, sevgiliden ayrılma üzerine yazılmış olduğu gibi yanlış bir kanaata ulaşma ihtimali vardır. Bu çalışma benzer adları taşıyan söz konusu eserleri tanıtmak ve konu farklılıklarını ortaya koymak amacıyla hizmet etmektedir.

Türk Edebiyatında yazılmış firâk-nâmeleri, yazılış tarihlerine göre, şöyle sıralamak mümkündür:

2.2.1. Âşık Paşa: Fırkat-nâme

Klâsik Türk Edebiyatında firâk-nâmelerin ilki Âşık Paşa'ya ait *Fırkat-nâme* adlı kısa mesnevidir. Aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılmış olan eser, içindeki 6 beyitlik gazelle birlikte toplam 62 beyitten oluşmuştur. Klâsik mesnevi tertibine uyacak kadar hacimli olmayan *Fırkat-nâme*, gurbette sevgi-

25 Âdile Sultan'ın babası II. Mahmud, kardeşi, annesi, kız kardeşleri, kocası ve kızının ölümünü konu edinen *Tahassür-nâme* ve *İftirak-nâme* adlı mesnevileri de hanedan mensuplarının ölümü üzerine yazılan manzumelerdir. Söz konusu manzumeler için bkz. Aynur Koçak, "Âdile Sultan Divânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, 1996, s. 97-103.

26 Mehmed Çavuşoğlu, "Şehzade Mustafa Mersiyesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, 1981-1982, sy. 12, s. 683-686; Ayhan Gültaş, "Bilinmeyen Şehzade Mustafa Mersiyesi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Temmuz 1989, sy. 3, s. 46-48; Şehzade Mustafa mersiyesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek*, Ankara: Akçağ Yay., 1993; Ahmet Atilla Şentürk, *Yahya Beğ'in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1998.

liden ayrı kalmanın zorluğu, sevgilinin âşıkı ağlatıp onun düşmanlarını sevin-dirmesi, âşıkın ağlaya ağlaya gözlerini kaybetmesi gibi motifleri ihtiva etmektedir. *Fürkat-nâme*, eski bir metin olması sebebiyle, bazı arkaik kelimeleri de içermektedir. Bu bakımdan Türk dili çalışmaları açısından da değerlendirilme-sinde fayda vardır.

Fürkat-nâme'nin bilinen tek nüshası Berlin Kraliyet Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada bulunmaktadır.²⁷ Bu mesnevi Paşa'nın bilinmeyen şiirleriyle beraber yayımlanmıştır.²⁸

2.2.2. Firâk-ı Mahmud Paşa (Yazarı belli değil)

Murabba nazım şekliyle yazılan bu manzume, devrinde çok sevilen ve halk arasında "veli" olarak anılan Fâtih'in meşhur sadrazamı Mahmud Paşa'nın az-ledilmesini, nihayetinde öldürülmesini (1474) hikâye etmektedir. Mahmud Pa-şa ağzından aruzun *meîâ'ilün meîâ'ilün feûlün* kalıbıyla yazılan yedi bentlik bu manzumenin üçüncü dörtlüğündeki "Dönüben kahrile kan itmedün mi" şek-lindeki ifadeden bu şiirin Paşa'nın öldürülmesinden sonra yazıldığı anlaşıl-maktadır. Bu şekilde, bir devlet büyüğünün mağduriyeti üzerine kaleme alınan diğer eserlerde²⁹ olduğu gibi, burada da şairin mahlası zikredilmemiştir. Muh-temelen şair, Paşa'yı idam ettiren Fatih'in gazabından korkmuştur.

Manzumenin bilinen tek nüshası Halîli'nin *Fürkat-nâme*'si ile birlikte bir mecmua içerisinde.³⁰

Bu tür şiirlerin Âgâh Sırrı Levend yazmaları arasındaki bir mecmuadan³¹ alınan aşağıdaki diğer örneklerine bakıldığında "firâk-nâme" adıyla edebiyatı-mızda bir ağıt şubesinin tesis edilmiş olduğu anlaşılacaktır. Bu manzumeler-deki "Kimi birli kimi ikili kimi üçli kimi beşli /Depesi ibrişim saçlı kuzılar kur-bân eyledüm/ Oğullar kurban eyledüm; Kanı ol ma'sumca canlar anaya tatlu dilliler; Kanı şol gelünlük kızlar döküldi kaldı cehizler" gibi bazı ifadeler bunla-rın özellikle çocuk ve genç yaşlardaki insanların kaybı üzerine söylenmiş ol-duklarını düşündürmektedir.³²

27 B. W. Pertsch, *Handschriften-Verzeichnisse der Königl. Bibliothek zu Berlin*, VI, 370, nr. 377 (yk. 170b-173b, 193a-196a).

28 Orhan Kemal Tavukçu, "Âşık Paşa'nın Bilinmeyen Bazı Gazelleri ve Bir Mesnevisi", *Yedi İklim*, Mayıs 1995, sy. 62, s. 51-55; a.mlf., "Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler", s. 93-96.

29 Bkz. 26. dipnot ve bu makalede "2.2.13. *Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid*".

30 Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp., 937/2, (48b); Ayrıca manzumenin Lâtin harflerine aktarılmış şekli için bkz. Orhan Kemal Tavukçu, "Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler", s. 97-98.

31 Atatürk Ü. Ktp. Agâh Sırrı Levend, 582.

32 Manzumelerdeki bazı ayrıntılar bu insanların veba yüzünden ölmüş olabileceğini düşündürmektedir. Veba ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

<http://www.medikalsozluk.com/enfeksiyon/veba.asp> (15.08.2006). Bu durumda şiirleri 1348-1349 yıllarında Anadolu'yu kasıp kavuran veba salgını dönemine tarihlendirmek

2.2.3. Dervîş, Firâk-nâme³³

1- Her bir kulun bir derdi var iñiler / Aglar derdi olan nice aglamasun
Dertlere dermân iden Perverdigâr / Aglar derdi olan nice aglamasun

...

5- Aceblemeñ şol Dervîşüñ sözine / Hasret-durur kuzısınıñ yüzine
Dün uykusu girmez oldı gözine / Aglar derdi olan nice aglamasun

2.2.4. Firâk-nâme³⁴ (Yazarı belli değil):

1- Gelüñ görüñ şol ölümi / Aldı benüm bilümi
Dört beş yaşında gülümi / Ben dosta gönderdüm dosta

...

8- Uçmaga girdi cânları / Topraga düşdi tenleri
Şol nev-civân oğlanları / Ben dosta gönderdüm dosta

2.2.5. Firâk-nâme³⁵ (Yazarı belli değil)

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1- Benüm gonce gülüm soldı didiler / Sararuban anı soldı didiler
Anaları garîb kaldı didiler / Niçün kıyduñ felek şol nev-civâna

...

5- Dirîgâ derd ü hasret tâ kıyâmet / Bir ok urdı baña irgürdi âfet
Yire düşdi hemân ol serv-kâmet³⁶ / Niçün kıyduñ felek şol nev-civâna

2.2.6. Firâk-nâme³⁷ (Yazarı belli değil):

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

1- Nice zulm etdi bize çarh-i³⁸ felek / enüm körpe kuzum el hükmülillah
Ki kapdı elimüzden sini devrân / Benüm körpe kuzum el hükmülillah

...

5- Bellücesi-y-idüñ sen şol ananuñ³⁹ / üşübeni bu odlara yananuñ
Yedi kat göklere çıkdı figânun / Benüm körpe kuzum el hükmülillah

yanlış olmayacaktır. Bu konu, şiirlerin diğer özellikleri ile birlikte başka bir çalışmada ele alınacaktır.

33 Atatürk Ü. Ktp. Agâh Sırrı Levend, 582, yk. 285a; "Firâk-nâme-i Dervîş rahmetullah" şeklinde kaydedilmiş.

34 Atatürk Ü. Ktp. Agâh Sırrı Levend, 582, yk. 285b; "Firâk-nâme-i diger" şeklinde kaydedilmiş.

35 Atatürk Ü. Ktp. Agâh Sırrı Levend, 582, yk. 285b-286a; "Diger Firâk-nâme" şeklinde kaydedilmiş.

36 "Yire düşdi hemân şimdi ol serv-kâmet" şeklinde yazılmış.

37 Atatürk Ü. Ktp. Agâh Sırrı Levend, 582, yk. 287a; "Firâk-nâme-i mergûb ebyât" şeklinde yazılmış.

38 Metinde "çarhu" yazılmış.

39 Mısraın vezni bozuk.

2.2.7. Sürmelizade, *Firâk-nâme*:⁴⁰

- 1- Âh ayrılık günü geldi / Dostlar size el-vedâ'
Ecel yolımız[ı] aldı / Dostlar size el-vedâ'
...
7- Sürmelioglu hemân / Du'âmuz budur her zamân
Yâr ola dîn ü îmân / Dostlar size el-vedâ'

2.2.8. Yûnus Ermem, *Firâk-nâme*:⁴¹

- 1- Kuzucuklar kuzucuklar tâze gülden nâzücükler /
Isız kalmasun ocaklar kuzılar kurbân eyledüm
Ogullar kurbân eyledüm
...
8- Yûnus eydür gözüm yaşlu ok tokındı bagrum başlu
Hem büyük küçük kardaşlu kuzılar kurbân eyledüm
Ogullar kurbân eyledüm

2.2.9. Dervîş, *Firâk-nâme*:⁴²

- 1- Çün hod dosta gidersünüz ne boynunuz neden buruk
Boynumuzun burukluğu bu göz cân cândan ayrıldı
...
9-Hay Dervîşüm yanub dütmê cânuñı odlare yakma
Ölümden şikâyet etme Allah emri ile ayrıldı

2.2.10. Firakî Efendi, *Firâk-nâme*:⁴³

- 1-Dost hayâlün kaldı 'aynumda / Görmez oldum 'ayân sini
Aldurdum gözüm nûrını / Elimden nâgehân sini
...
5- Firâkiyem sözüm çokdur / Başuma dermânım yokdur
Her sözün bagrumda okdur / Var hey ebru-revân sini

2.2.11. Halîlî, *Fürkat-nâme*:

Firâk-nâmelerin en meşhuru ve belki de benzer isimlerle klâsik eserlerin yazılmasının başlıca müsebbibi Fatih devri şairlerinden Halîlî'nin mesnevisidir. *Fürkat-nâme* sadece bir aylık hikâyesi değil, aynı zamanda müellifin ha-

40 Atatürk Ü. Ktp. Ağâh Sırrı Levend, 582, yk. 287b; "Firâk-nâme-i Sürmelizade" şeklinde kaydedilmiş.

41 Atatürk Ü. Ktp. Ağâh Sırrı Levend, 582, yk. 287b; "Firâk-nâme-i Yûnus Emrem rahmetullahi ['aleyh]" şeklinde kaydedilmiş.

42 Atatürk Ü. Ktp. Ağâh Sırrı Levend, 582, yk. 288a; "Diger Firâk-nâme-i Dervîş" şeklinde yazılmış.

43 Atatürk Ü. Ktp. Ağâh Sırrı Levend, 582, yk. 289b-290a; "Firâk-nâme-i Firakî Efendi rahmetullahi te'alâ 'aleyh" şeklinde yazılmış.

yatının büyük bir kısmını da anlattığı bir sergüzeşt-nâmedir. Bu bakımdan eser, şairin hayatının karanlık kalmış bazı noktalarını, ana hatlarıyla da olsa, ortaya çıkarmaktadır. *Fürkat-nâme*'ye göre şair, Acem mülkünde tahsil etmekte iken bir dostunun teklifi üzerine ilmini artırmak maksadıyla, Rum'a gelir ve İznik'e yerleşir. Burada, bir yandan yine ilimle meşgul olmakta, diğer yandan da boş vakitlerinde çıkıp şehri dolaşmaktadır. Yine dolaşmaya çıktığı böyle bir günde bir güzelle karşılaşır ve ona âşık olur. Bu güzele kavuşmak hususundaki ısrarcı tutumu üzerine sevgilisi tarafından İznik'ten kovulur. İki günlük kara, iki günlük de deniz yolculuğundan sonra İstanbul'a ulaşır. Bir yıl boyunca sevgilisinin hasretinden yanarak orada kalır. Sonunda gözyaşını sevgiliye elçi olarak göndermesinin ardından İznik'e döner. Fakat tam kavuşacakları sırada sevgili ortadan kaybolur. *Fürkat-nâme* burada sona erer.⁴⁴

Fürkat-nâme, 1334 beyitten meydana gelmiştir. Eser, Âşık Paşa'nın kısa mesnevisi gibi, aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. Başlangıçtaki üç beyitlik *besmele* bölümünden sonra mesnevi nazım şekliyle ve yukarıda zikredilen vezinle yazılmış bir münâcat (14 beyt) bulunmaktadır. Bu bölümü *mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fa'ülün* kalıbıyla yazılmış "nazm" şeklinde bir tevhid (14 beyt) takib eder. Eserde bu kısımdan sonra gelen iki na'tten Hz. Peygamber'in övgüsüne dair olan ilki (9 beyt), tevhidle aynı vezin ve aynı nazım şekliyle; ashab ve dört halifeye dair olan ikincisi (15 beyt) ise mesnevi nazım şeklinin yukarıda zikr edilen vezniyle kaleme alınmıştır. *Fürkat-nâme*'de bu bölümün ardından gelen *Der âgâz-ı suhen ve ism-i kitâb* başlığından sonra esere başlanır ve eserin adının *Fürkat-nâme* olduğu ifade edilir. *Fürkat-nâme*'de *âgâz-ı suhen* bölümünü takip eden *Hikâyet ender ahvâl ü sebeb-i te'lif* başlıklı bölüm hikâyenin yazılış sebebini izah etmeye ayrılmıştır. Otobiyografik bir eser olan *Fürkat-nâme*'de bu bölüm aynı zamanda hikâyenin de başlangıcını teşkil etmektedir. Halîfî eserin bundan sonraki kısmında İznik'e gelişini, burada bir güzele âşık oluşunu ve bu aşka bağlı olarak başından geçenleri lirik bir üslûp ve açık, külfetsiz bir dille anlatmaktadır.

Fürkat-nâme, şairin çeşitli vesilelerle ilâve ettiği değişik nazım şekilleriyle yazılmış metinleri ihtiva etmesi bakımından âdetâ bir divançe özelliği göstermektedir. Toplam 30 tane olan bu şiirlerden 24 tanesi gazel, ikisi murabba, biri muhammes, biri terci'-i bend, biri akrostişli (muvaşşah) yazılmış müstezad, biri de Farsça kıt'adır. Halîfî, bu şiirlerin hemen hepsinde başarılı bir üslûp ortaya koymuştur. Ancak bıraktıkları etki ve dikkat çekici örnekler olmaları bakımından, bu şiirlerden ikisi özellikle kayda değer metinler olarak karşımıza çık-

44 Şair bu macerayı naklettiği eserini 876/1471-1472 yılında tamamlar. Eserin sonundaki

Çü bi-hazf eyleye ehl-i tevârih / Kitâb ismin bulur kendüye tarih

şeklindeki beyitten hareketle *fürkat-nâme* kelimesinin ebced sistemindeki karşılığı bu tarihi vermektedir: Orhan Kemal Tavukçu, Orhan Kemal Tavukçu, "Halîfî, Firkat-nâme, (İnceleme-metin)", s. 208.

maktadır. İlki, divan şiirinde nesiller boyu sevilerek tanzir/taklid edilmiş *gönül* (Gönül iyvay gönül vay gönül iyvay gönül) redifli murabbadır.⁴⁵ Bu murabba beş bentten oluşmaktadır. Şair söz konusu murabbayı gönül-göz diyalogunun ardından gözün gönüle galip gelmesi üzerine söylemiştir. Mesnevide zikredilmesi gereken ikinci bir şiir de yukarıda sözünü ettiğimiz muvaşşah müstezad-dır. Bu şiirde beyitlerin ilk mısralarının baş harfleri art arda getirildiğinde, *Mustafa* ismi çıkmaktadır. Bu metin, divan şiirinin genelinde olduğu gibi, meramı ifade etme şekli itibarıyla beşerî bir sevgiliyi muhatap almış intibasını vermektedir. Ancak, mesnevinin bütünü dikkate alındığında buradaki aşkın beşerî olmayacağı anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu muvaşşahın ima ettiği Mustafa, şairin intisap etmek istediği mürşittir.⁴⁶

Fürkat-nâme, mutasavvıf bir şairin elinden çıkmış olması dolayısıyla tasavvufî terim ve semboller açısından zengin bir metindir. Şairin burada ifade etmiş olduğu aşkının araştırmacılarca farklı değerlendirilmiş olmasının sebebi de bu zenginliktir. Halîlî, ustaca kurduğu metinde bir yandan beşerî bir aşkı anlatırken, diğer yandan söz konusu semboller vasıtasıyla tasavvufî konumunu ortaya koymaktadır.

Yazıldığı dönemden itibaren çok sevilen ve okunan *Fürkat-nâme*, *Dîvân-ı Halilî* diye meşhur olmuştur. Nitekim eserin bazı nüshalarının baş taraflarında bu ibare vardır.⁴⁷ *Fürkat-nâme*'nin bu kadar sevilmesi, onu taklit eden müelliflerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aşağıda bahsedilecek Bursalı Hâmidîzâde Celîlî de *Hecr-nâmesinde* büyük ölçüde *Fürkat-nâme*'nin etkisinde kalmıştır.⁴⁸

45 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kemal Tavukçu, "Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler", s. 89-122.

46 *Fürkat-nâme*'de önemli bir rol üstlenen bu kahramanın hikayenin sonunda aniden ortadan kaybolması, bunun bir kurgu unsuru olduğunu da akla getirmektedir. Ayrıca *Fürkat-nâme*'de bu kişinin Hz. Peygamber (s.a.s) olabileceğine dair işaretler de vardır. Bu meseleye ileride, eserin yayımlanması aşamasında daha geniş yer verilecektir.

47 *Fürkatnâme*'nin, Almanya (bkz. B. W. Pertsch, *Handschriften-Verzeichnisse der Königl. Bibliothek zu Berlin*, VI, 370, nr. 377), Erzurum (Atatürk Ü. Ktp. Agâh Sırrı Levend, 554), Ankara (Millî Ktp. Yz. F. B., 334) ve Tataristan (Kazan Devlet Ü. Fenni Ktp., T 1806) nüshaları ile Avusturya'da bulunan iki nüshası (Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu Türkçe, pt. 121; Seetzen Nr. 143/2; Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu Türkçe, pt. 90; Seetzen: Haleb Nr. 505/1) bu ifadeyle başlar. Ayrıca Aşık Çelebi de eserin halk içinde *Dîvân-ı Halilî* olarak bilindiğini teyit etmektedir (Turgut Karabey, "Meşâ'iru'-ş-şu'ârâ, Açıklamalı İsimler Eserler İndeksi", Doktora Ön Çalışması, Erzurum, 1978, s. 106). *Fürkat-nâme*'ye *Firâk-nâme* de dendiğini Sehî Bey'in "(...) *türki Firâk-nâme yazmışdur* (...)") (Sehî Bey, *Heşt Bihîşt*, Haz. Günay Kut, Harvard Ü. Basımevi, 1978, s. 193) ifadesinden ve Latîfî'nin "(...) *Beyne'l-enâm Firâk-nâme-i Halilî diyü tesmiye olunur* (...)") (bkz. Latîfî, *Tezkiretü'-ş-şu'ârâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ*, Rıdvan Canım (haz.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2000, s. 250) şeklindeki cümlesinden anlıyoruz. Ayrıca sadece Millet Kütüphanesi (Ali Emiri, Manzum, 1063) nüshasında bulunan

*Düzet nazm eyile bir şîrin kitâb it /Duâsın ben garibün müstecâb it
Okunsun adı Gurbet-nâme dînsün / Kalem kim yazdı müşkin-hâme dînsün*

Yapılan araştırmalar neticesinde, *Fürkat-nâme*'nin, çeşitli kütüphanelerde, toplam 16 nüshası tespit edilmiştir.⁴⁹ Bunlardan 9 tanesi yurt içindeki çeşitli kurum ve şahıs kütüphanelerinde (Türk Dil Kurumu Ktp., 263; Millet Ktp. Ali Emiri, Manzum, 1063; İstanbul Ü. Ktp., TY, 3370;⁵⁰ Atatürk Ü. Ktp. Âgâh Sırrı Levend Yazmaları, 554; Ankara Milli Ktp., Yz. F. B., 334; Yapı Kredi, Sermet Çifter Araştırma Ktp., 937/2; A. Ü. DTCF İsmail Saib Ktp., A/334⁵¹; İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi'nde 0120/2 numarada 51^a-64^b yaprakları arasında bulunan çok eksik nüsha ve Prof. Dr. Günay Kut'un şahsî kütüphanesinde bulunan nüsha), yedisi de yurt dışında (B. W. Pertsch, *Handschriften-Verzeichnisse der Königl. Bibliothek zu Berlin*, VI, 370, nr. 377; Paris Bibliothèque Nationale, 286 / Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, 3302; Paris Bibliothèque Nationale, Galland, 38; Regius, 1435, 3; P. Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888, s. 210; Avusturya Dükalık Ktp. Gotha Koleksiyonu Türkçe, pt. 121; Seetzen Nr. 143/2; Avusturya Dükalık Ktp. Gotha Koleksiyonu Türkçe, pt. 90; Seetzen: Halep Nr. 505/1; Kazan Devlet Ü. Fenni Ktp., T 1806) bulunmaktadır. Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'sinin nüshası olarak zikredilen bir başka yazma⁵² da Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndedir.⁵³ Ancak *Firâk-nâme*

beyitlerinden hareketle eserin asıl adının *Gurbet-nâme* (buradaki *gurbet-nâme* ifadesi diğer nüshalarda *fürkat-nâme* olarak kaydedilmiştir) olabileceği ileri sürülmüştür (Ahmet Atillâ Şentürk, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul: Kitabevi, Ekim 2002, s. 95; Şentürk ve Kartal *a.g.e.*, s. 221 ve 233; Muhsin Macit, "Mesneviler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 2006, c. II, s. 60). Ancak bu durumu diğer nüshaların desteklememesi ve *fürkat-nâme* kelimesinin aynı zamanda ebced sistemiyle eserin yazıldığı 876/1471-72 tarihini vermesi (bkz. 44. dipnot) bu düşüncenin geçerli olamayacağını ortaya koymaktadır.

48 Aynı dönem şairlerinden Tâci-zâde Cafer Çelebi (ö. 890/1485)'nin *Heves-nâmesi*'ndeki bazı beyitler, *Fürkat-nâme*'nin bu eserdeki izleri olarak yorumlanabilir (krş. Necati Sungur, "Tâci-zâde Cafer Çelebi'nin Heves-nâme'si", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1998 [*Tâci-zâde Cafer Çelebi Heves-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*], Ankara: TDK Yay., 2006). Şah İsmail Hatâ'i (ö. 930/1524) tarafından yazılan 1505 beyitlik *Deh-nâme* adlı mesnevi de içerik ve kompozisyon itibarıyla Halîlî'nin eserine benzemektedir (krş. *Şah İsmail Hatâ'i Külliyyatı*, Babek Cavanşir (haz.), Ekber N. Necef, İstanbul: Kaknüs Yay., 2006, s. 507-646). Hümâmî'nin *Sî-nâmesi* de *firâk-nâme* / *fürkat-nâme* adıyla anılan eserlerdendir (bkz. Sehi Bey, *a.g.e.*, s. 180; Latîfî, *a.g.e.*, s. 573). Bu benzerlik zaman zaman Halîlî'nin bazı çağrışımlarla Sarı Halîlî ile karıştırılmasına yol açmıştır (bkz. Fevziye Abdullah, "Halîlî", *İA*, V/1, İstanbul: MEB Yay., 1993, s. 163).

49 Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tavukçu, *a.g.t.*, s. lxx-lxxiii; Cemil Gülseren, "XV. Yüzyıl Şairi Halîlî ve Orijinal Bir Mesnevi: *Fürkat-nâme*", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, sy. 3, s. 49, s. 49; Orhan Kemal Tavukçu, "Türk Edebiyatında *Firâk-nâme* Adlı Eserler", s. 102-103.

50 Kayıtlarda bu nüshanın yazarı, yanlışlıkla *Celîlî* olarak kaydedilmiştir.

51 Bu nüshaya bütün çabalarımıza rağmen ulaşamadık.

52 Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s. 280 (2. bs., 2000, s. 334; Mustafa Özkan ve Mustafa İsen, "Halîlî", *DİA*, c. XV, s. 330; ikinci kaynaktan hareketle, Cemil Gülseren, *a.g.m.*, s. 49.

53 Manisa İl Halk Ktp. Muradiye, 3201/1.

der Arabî adını taşıyan bu yazmanın Halîlî'nin eseri ile isim benzerliği dışında bir ilgisi yoktur.⁵⁴

Fürkat-nâme üzerine ilk müstakil çalışma Günay Kut tarafından yapılmıştır.⁵⁵ Eserin genişçe bir özetinin yer aldığı bu çalışma bazı ilavelerle tekrar yayımlanmıştır.⁵⁶ Nüshalarının çokluğundan sevilerek okunduğunu tahmin edebileceğimiz eserin metni, iki çalışmayla ortaya konmuştur.⁵⁷

2.2.12. Bursalı Celîlî, *Hecr-nâme*:

Celîlî'nin *Husrev u Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Gül-i Sad-berk*, *Hecr-nâme* ve *Mehek-nâme*'den oluşan hamsesinden başka *Divan*'ı, bugün mevcut olmayan *Şeh-nâme Tercümesi* ve *Yûsuf u Züleyha* adlı eserleri de vardır.⁵⁸ Şair, Ârif (ö. 1438'den sonra), Ali Şîr Nevâî (ö. 1501), Hamdullah Hamdi (ö. 1503) ve Bihiştî Ahmed Sinan Çelebi (ö. 1511-1512 ?)'den sonra, Türk edebiyatında, beşinci hamse yazarıdır. Buna rağmen, ne hayattayken, ne de daha sonraki dönemlerde pek tanınmıştır.⁵⁹ Celîlî'nin toplumdan uzak, içine kapanık yaşayışının⁶⁰ bu durumun ortaya çıkmasında bazı tesirleri olduğu düşünülebilir.

Celîlî'nin burada söz konusu ettiğimiz eseri *Hecr-nâme* 1509-1510 yılında yazılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde bu durum ifade edilmiş ayrıca, eserin diğer bir adının *Hazan-nâme* olduğu belirtilmiştir:

Tokuz yüz on beşe irmişdi tarih / Ki silk-i nazma geldi Hecr-nâme
*Hazân-nâme hem itsem n'ola nâmın / Gül-i sad-berkden soñ yazdı hâme*⁶¹

Hecr-nâme'nin tamamı, aruzun *fe'ilâtün mef'âlün fe'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Toplam 485 beyitten oluşan mesnevinin baş tarafında 20 beyitlik bir *besmele* bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde şair, *bismillahirrahmanirrahim* ibaresini, her harfine farklı anlamlar yükleyerek zikreder. Bu bölümü, 40 beyitlik tevhid izler. Mesnevide, Hz. Peygamber'in övgüsüne dair olan ilki 61-84. beyitler arasında; "Çâr-yâr"i övmeye hasredilmiş olan ikincisi 85-109. beyitler arasında olmak üzere iki nat bulunmaktadır. Anlaşılabacağı gibi Celîlî, eseri hacimce büyük olmamasına rağmen klâsik mesnevi tertibine riâyet etmiştir.⁶²

54 Bu yazma, Kastamonulu Latîfî'nin *Sübhatü'l-Uşşak* adlı yüz hadis tercümesinin bir nüshasıdır.

55 Günay Kut (Alpay), "Fürkat-nâme", *Türk Dili Bibliyografyası* 1977, Ankara, 1978, s. 333-353.

56 Günay Kut, "Fürkat-nâme", *Yazmalar Arasında, I*, İstanbul: Simurg Yay., 2005, s. 181-198.

57 Cemil Gülseren, "Halîlî: Firkat-nâme (XV. Yüzyıl)", *Dil Özellikleri-Metin-Seçmeli Sözlük*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi, 1990; Orhan Kemal Tavukçu, a.g.t.

58 Ayan, agm, s. 156.

59 Aksoy, agm, s. 269.

60 Aksoy, agm, s. 269.

61 Ayan, agm, s. 172.

62 Ayrıntılı bilgi için bk. Ayan, agm, s. 157.

Mesnevîde bu bölümden sonra şair uygun beyitlerle okuyucuyu hazırlar ve konuya girer. Metnin sonundaki birkaç beyitte şair hikâyesinin Fars Edebiyatından veya başka bir kaynaktan alınmadığını, tamamen kendi fikrinin ürünü olduğunu ifade etmektedir. Ancak, Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'si ile bu eser arasındaki konu benzerliği, benzerlik kelimesinin sınırlarını zorlayacak mâhiyettir.

Hecr-nâme, müellifi Celîlî (1487-1569)'nin iddia ettiği gibi orijinal bir eser değil, Halîlî (ö. 1485)'nin *Fürkat-nâme* adlı eserinin, kanaatimizce, eksik bir kopyasıdır. Söz konusu eserlerin müelliflerinin hemen aynı coğrafyada yaşıyor olmaları ve *Fürkat-nâme*'nin dönemin meşhur eserlerinden biri olması meselelerin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.⁶³

2.2.13. *Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid* (Yazarı belli değil):

Halk arasında “*veli*” diye anılan Sultan II. Bâyezid'in, oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından tahttan indirilmesi ve bu olaydan 32 gün sonra dinlenmek için Dimetoka'ya çekilme kararı alan sâbık sultanın, kuvvetli bir ihtimalle Yavuz'dan emir alan, bir Yahudi tarafından zehirlenerek öldürülmesi⁶⁴ üzerine söylenmiştir. Manzumenin orijinal metni Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 8525 numarada kayıtlıdır.⁶⁵ Bâyezid ağzından söylenen 12 hanelik⁶⁶ söz konusu türkünün yazarı belli değildir.⁶⁷ Murabba nazım şekliyle yazılmış manzume mahlas bulunmayışının muhtemel sebepleri arasında yazıya geçirilme aşamasında mahlas hanesinin unutulması veya şairin Yavuz'dan korktuğu için bilerek ismini vermemesi sayılmaktadır.⁶⁸ *Firâk-nâme*, *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. Murabban beşinci bendindeki

Acıtdun cismümi yavlak canumla / Ne râzun var idi Korkut Hanumla

şeklindeki mısralar, manzumenin, Sultan'ın ölümünden bir süre sonra Şehzade Korkud'un idamını (1513) müteakip yazıldığını göstermektedir.

63 Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kemal Tavukçu, “Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler”, s. 103-113.

64 İsmail Hamî Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, c. II, s. 1-2.

65 Manzumenin metni için bkz. Saim Sakaoğlu, “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dili*, (Halk Şiiri Özel Sayısı), Ocak-Haziran 1989, sy. 445-450, s. 112-113; Orhan Kemal Tavukçu, “Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler”, s. 118-119.

66 19 Ocak 1998 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan “*Ramazan 98*” başlıklı yazıda II. Bayezid'in, kardeşi Cem Sultan'ın ölümü üzerine 12 beyitlik bir “*Firâk-nâme*” yazdığı ifade edilmektedir. Ancak II. Bayezid'in şiirleri arasında böyle bir manzumeye rastlanmamıştır. Muhtemelen söz konusu yazıda kastedilen manzume 12 bentten oluşan bu şiirdir.

67 “*Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid*”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yay., 1979, c. III, s. 238.

68 Saim Sakaoğlu, “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dili*, (Halk Şiiri Özel Sayısı), Ocak-Haziran 1989, sy. 445-450, s. 112-113.

Gerek yukarıda değinilen *Firâk-ı Mahmûd Paşa* adlı manzume ve gerekse *Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid* adlı eser, aruzla ve murabba şeklinde yazılmış olmaları bakımından Divan Edebiyatı dairesi içerisinde değerlendirilseler de söyleyiş biçimi ve ortaya çıkış şekli itibarı ile bunları Halk Edebiyatı tesirinde söylenmiş metinler olarak kaydetmek yerinde olacaktır. Burada tercih edilen nazım şekli de dikkat çekicidir. Murabba halk şiirindeki koşmaya en çok benzeyen, hatta aruz vezninin kullanılması dışında, hemen hemen aynı olan bir şekildir.

Şehzade Mustafa için söylenmiş biri 20 diğeri 11 bentten oluşan iki murabbanın⁶⁹ da bu meyanda zikredilmesi gerekir. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılan manzumelerin ikisi de mahlassızdır ve benzer metinlerde⁷⁰ olduğu gibi ölenin ağzından kaleme alınmıştır. Bu benzerliklere rağmen söz konusu metinler firâk-nâme başlığını taşımamaktadır. Bu durum edebiyatımızın klâsik çizgilerle kendini gösterdiği XVI. yüzyılda halk şiirinden büyük ölçüde beslenen geleneğin gücünü kaybetmeye başlaması olarak değerlendirilebilir.⁷¹

2.2.14. *Gurbet-nâme-i Sultan Cem* (Yazarı belli değil):

Cem Sultan'a dair bir sergüzeşt-nâme olduğu baş tarafındaki "(...) dile-düm ki merhûm ve magfûr Sultan Cem -tâbe serâhü ve ce'ale'l-cennete mes-vâhü- hazretinün sergüzeştin ve Rîm pâp-ıla dîn beyânında olan kelimâtın muhtasar ve vâzih müsevvede idem tâ ki okuyanlara rikkat galebe itdükde merhûmı hayr du'â-y-ıla añup rûhını şâd eyleyeler (...)"⁷² ifadesinden anlaşılan *Gurbet-nâme-i Sultan Cem*'in kim tarafından yazıldığı belli değildir. Ancak "(...) merhûmun ba'zı mühimmâtı olmagını ben fakîr Roma'da kalındum (...)" cümlesi, *Gurbet-nâme*'yi Sultan Cem'in maiyetinde bulunanlardan birinin yazmış olabileceğini düşündürmektedir.⁷³ *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* yazarlarından Mehmed Ârif, müellifin, Cem Sultan'ın nedimi ve defterdârı Haydar Bey olabileceğini ileri sürmüşse de bu görüş bir ihtimalden öteye gidememiştir.⁷⁴

69 Bkz. 26. dipnot.

70 Bkz. 26. dipnot ve bu makalede "2.2.2. *Firâk-ı Mahmud Paşa*, 2.2.7. *Sürmelizade: Firâk-nâme*".

71 Karamanlı Aynî (ö. 1491-1494)'nin "*Vâ firâk u vâ firâk u vâ firâk*" mısrayla sonlanan 11 bent halinde yazdığı murabba mersiye de bu geleneğin mahsulleri arasında zikredilebilir: Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divânı*, Ankara: Akçağ Yay., 1997, s. 253-255.

72 Kenan Beşirov, "Gurbet-nâme-i Sultân Cem (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2001, s. 7. Aynı adı taşıyan bir başka eser de Güvâhî'nin, kendi hayatı hakkında bilgi verdiği, 117 beyitlik sergüzeşt-nâmesidir.

73 Kenan Beşirov, "Gurbet-nâme-i Sultân Cem (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)", s. 5.

74 Ayrıntılı bilgi için bkz. Beşirov, a.g.t., s. 4-11.

Sade bir dille mensur olarak yazılan eserde, Cem Sultan'ın doğumundan ölümüne kadar geçen felaketlerle dolu hayatı, Rodos şövalyeleri, Papa ve Fransa kralına esir düşmesi anlatılmaktadır. Talihsiz şehzadenin Roma'da papayla din üzerine münakaşası, eserin önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Akıcı bir dil ve halk konuşmasına yakın bir üslûpla işlenen⁷⁵ bu bölümdeki bazı ayrıntılar, Cem'in tarih ve Hristiyanlığa dair bilgisini de ortaya koymaktadır.⁷⁶

Gurbet-nâme-i Sultan Cem'in bugün bilinen tek nüshası Fransa'da bulunmaktadır.⁷⁷ Mehmed Ârif Bey'in, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın 22, 23 ve 25. sayılarına ek olarak yayımladığı *Vâkıât-ı Sultan Cem* adlı eser dolayısıyla söz konusu ettiği bir başka nüsha daha vardır ki bunun nerede olduğu bilinmemektedir.⁷⁸ Bazı imla hususiyetleri dışında, ilk yirmi sekiz varacağı *Gurbet-nâme* ile aynı olan *Vâkıât-ı Sultan Cem* de eserin eksik bir nüshası olarak telakki edilebilir. Eser Barbara Flemming tarafından hacimli bir yazıda ele alınmıştır.⁷⁹ *Gurbet-nâme* ayrıca bir yüksek lisans tezinin de konusu olmuştur.⁸⁰

2.2.15. Kadı Hasan bin Ali, *Firâk-nâme*:

Kadı Hasan hakkında bilgi veren yegâne kaynak *Osmanlı Müellifleri*'dir. Burada zikredilen bilgiler de muhtemelen müellifin *Firâk-nâme*'sinden alınmıştır. Sultan III. Murad devri (1574-1595) müelliflerinden olan Kadı Hasan Manastırlıdır.

Tamamına yakını mensur olmasına rağmen *Firâk-nâme*, mesnevi tertibine uyularak yazılmıştır. Eserin baş tarafında bir tevhid (s. 2-6), bunun akabinde yine mensur olarak iki adet münâcat yer almaktadır (s. 6-9). Kadı Hasan bu bölümlerin ardından *Sebeb-i Tahrîr-i Ân Risâle ve Mûceb-i Tastîr-i Ân Makâle* başlığıyla *Firâk-nâme*'nin yazılış macerasını açıklamaya girişir. Burada müellif, *meclis-i şerifde ve mahfil-i münîfde ashâb-ı safâ ve erbâb-ı vefâdan birkaç âkil ü kâmil ve kâbil ü fâzıl* ile toplanıp şiir ve inşanın güzel örneklerini okudukları bir gece meclisteki dostlarından birinin (*şâh-ı hüsn ü cemâl ve mâh-ı*

75 Beşirov, a.g.t, s. 8.

76 Beşirov, a.g.t., s. 4; Cem Sultan ve Cem Şairleri için bkz. İ. Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara: TDK Yay., 1989; Günay Kut, "Cem Sultan", *DİA*, İstanbul, c. VII, 1993, s. 283-286; Nicolas Vatin, *Sultan Djem*, Ankara: TTK Yay., 1998; Hatice Aynur, "Cem Şairleri", *İlmî Araştırmalar*, 2000, sy. 9, s. 33-43; Münevver Okur Meriç, *Cem Sultan*, Ankara, 2006; Osman Horata, "Cem Şairleri", *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. II, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006, s. 91-97.

77 Bibliothéque Neationale Suppl. Turch., 1434.

78 Mehmed Arif Bey, inceleyip *Vâkıât-ı Sultan Cem*'le karşılaştırdığı bu eserin Hazine-i Hassa Müsteşâr-ı Sâbıkı Halis Efendi'nin kütüphanesinde olduğunu ifade ediyor: Mehmed Arif, "Vâkıât-ı Sultan Cem", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Mat., 1914, sy. 22, s. 5; Beşirov, a.g.t. s. 11.

79 Barbara Flemming, "A Sixteenth Century Turkish Epology for İslâm: The Gurbet-nâme-i Sultan Cem", *Byzantinische Forschungen*, 1990, sy. 16, s. 105-221.

80 Beşirov, a.g.t.

evc-i burc-ı kemâl) gönül madeninden *bir niçe me'âni-i nâsire ihrâc edip* bu *dürr-i şehvar* gibi nesir örneklerini edebiyat dünyasına kazandırmasını istediğini ifade eder. Bunun üzerine Kadı Hasan kendisinin bu kadar kabiliyetli olmadığını, olsa bile eserinin Abdurrahman Câmî (ö. 1492)'nin *Mektûbat*'ı ile Lâmi'î Çelebi (ö. 1532) ve Âhî (ö. 1517)'nin *Hüsn ü Dil*⁸¹ adlı eserlerinin okunduğu bu mecliste bir değeri olamayacağını söyler.⁸² Kadı Hasan bin Ali'nin ifadesine göre bu sözleri söyledikten sonra yine aynı şahıs ona hitaben “Dediğin doğrudur. Geçmiş dönemlerde verilmiş olan eserler gerçekten güzeldir. Ancak senin de yaşadığımız dönemin müelliflerinden herhangi bir eksikliğin yok.” şeklinde cevap verir ve oradakilerle beraber bu konuda ısrarcı olurlar. Müellifin bütün geri çevirmeleri etkisiz kalır, sonunda çâresiz onların söylediklerine uyarak *bu hikâyet-i aşk-âmîz ve şikâyet-i şevk-engîzi* Arapça'dan Türkçe'ye tercüme eder. Ayrıca esere *şân-ı dehre ve hân-ı sipihre münâsib bir nice kelâm-ı manzum ve lafz-ı merkûm* ilâve eder. Bu bölümün son kısmında yazar, *nâme-i firâk* adıyla andığı eserin tercüme edilmesi ve içerisine başka metinler ilâve edilmesinden sonra yazma işinin iki ay sürdüğünü “(...) *kaleme gelince iki aylık ömr-i girân-mâyeden harc eyledüm. Sebeb-i tesvîd-i nâme-i firâk (...) budur ki zikr olundu*” şeklinde ifade eder (s. 9-14).⁸³

Kadı Hasan bin Ali'nin yukarıdaki ifadesinde ve metnin devamında *Firâk-nâme*'nin kimin hangi eserinden tercüme edildiği konusunda herhangi bir kayıt yoktur; ancak yukarıdaki bölümün hemen ardından gelen *Hikâyetü'l-Fürsi'l-Âbnûs ve'l-Hakîmi'l-Hindî* (s. 14) şeklindeki başlık, eserin edebiyatımıza

81 Bu eserlerle ilgili olarak bkz. Rudolph Dvorak, *Hüsn ü Dil Persischa Allegorie von Fettâhi aus Nisapurhrsg. Übers und erklart und Mit Lamii's Türkischer Bearbeitung Verglichen*, Denkschriftender Akademie, Viyana, 1889; Ülkü Ayan, “Lâmi'î Çelebi'nin Hüsn ü Dil'i (İnceleme-Metin)”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 1987; Abit Şenel, “Lâmi'î Çelebi Hüsn ü Dil, İnceleme-Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 1998; Necati Sungur, *Âhî Divânı*, Ankara: Kültür Bak. Yay., 1994; Mümine Çakır, “Âhî'nin “Hüsn ü Dil”i”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi SBE, 1998; Yenipazarlı Vâli, “Hüsn ü Dil, İnceleme-Tenkitli Metin”, M. Fatih Köksal (haz.), İstanbul: Kitabevi, 2003.

82 Özellikle Lâmi'î ve Âhî'ye ait bazı *Hüsn ü Dil* nüshalarının kütüphanelerde *Firâk-nâme* adıyla kayıtlı olması (krş. Lâmi'î, *Firâk-nâme*, Süleymaniye Ktp. Lâlâ İsmail Efendi, 747/4; Âhî Çelebi / Hasan b. Hoca Niğbolî, *Firâk-nâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., 212; Mısır Millî Ktp. Edebî Türkî Talat, 25, 236; Fransa Millî Ktp., Mazarin; Regius, 1397), Kadı Hasan bin Ali'nin eserini Câmî, Lâmi'î ve Âhî'nin eserleriyle mukayese etmesinin bir rastlantı olmadığını göstermektedir. *Hüsn ü Dil*'in bu şekilde adlandırılması, Lâmi'î ve Âhî'nin *Firâk-nâme* adlı birer eserinin olduğu yanlışlığının doğmasına da sebep olmuştur (bkz. Ramazan Şeşen, “Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Nâdir Türkçe Yazmalar”, *TED*, 1978, sy. 9, s. 375; Gönül Ayan, “Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi (İnceleme-Metin) I”, Doktora Tezi, Erzurum, 1983, s. 21; Orhan Kemal Tavukçu, “Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler”, s. 116-117.

83 Müellifin ifadesine göre eserin ismi *Nâme-i firâk*'tur. Ancak eser, *Firâk-nâme* adıyla neşredilmiş ve kaynaklarda bu şekilde yer almıştır. Bkz. Orhan Kemal Tavukçu, “Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler”, s. 114.

Binbir Gece Masalları olarak giren metinlerden birinin, *Abanoz Atın Sihirli Öyküsü'nün*⁸⁴ tercümesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Arapçadan süslü nesir üslûbuyla tercüme edilerek aralara manzum ve mensur parçalar ilâve edilen *Firâk-nâme'nin* üç yazma nüshası tespit edilmiştir.⁸⁵ Elimizde, eserin matbu bir nüshası da bulunmaktadır.⁸⁶ Ancak 102 sayfadan oluşan bu metnin ne zaman, nerede ve kim tarafından basıldığı belli değildir.

Bursalı Mehmet Tâhir, Kadı Hasan bin Ali'ye ait basılmamış manzum bir *Hadis-i Erba'în Şerhi* olduğunu da haber vermektedir.⁸⁷

2.2.16. Süleyman Nahîfi, *Hicretü'n-Nebî 'Aleyhi's-Selâm*:

Mesnevi nazım şekliyle yazılan eserin telif tarihi belli değildir. Aruzun *müf-te'ilün müfte'ilün fâ'ilün* kalıbıyla yaklaşık 800 beyit halinde yazılmıştır. Eserde sebep-i telif ve hatime bölümleri bulunmamaktadır. Ancak klâsik mesnevilerin diğer unsurlarından besmele, hamdele, tevhid ve na't beyitleri ihtiva etmektedir. Eserde, Hz. Peygamber'in doğumu, çocukluğu, Hz. Hatice ile evlenmesi, nübüvvetin gelişi ve miraçtan bahsedilmektedir. Mesnevinin 162. beytinden sonra Hz. Peygamber'in yatağını Hz. Ali'ye bırakıp Mekke'den ayrılışıyla başlayan *Hicret* hadisesi konu edilmiştir. Eserin özünü teşkil eden bu bölüm, müşriklerin Hz. Peygamber'i takip etmeleri, onun Hz. Ebu Bekir'le birlikte mağaraya girmesi ve süt mucizesi gibi motifleri ihtiva etmektedir. Medinelilerin Hz. Muhammed'i büyük bir heyecanla karşılamaları ve onun Hz. Halid'e misafir olmasının anlatıldığı beyitlerin ardından dua beytiyle sona eren eserde Hz. Peygamber'in hilyesi de ayrı bir bölüm olarak yer almaktadır.⁸⁸

Hicretü'n-Nebî üzerine ilk kez Kenan Seyidhanoglu çalışmıştır.⁸⁹ Daha sonra Amil Çelebioğlu mevcut yedi nüshasını (Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi, 323/3; Süleymaniye Ktp. Hamidiye, 252/3; Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa, 304/2; Topka-

84 *Binbir Gece Masalları*, II/2, çev. Âlim Şerif Onaran, 2. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2001, s. 582-620.

85 Süleymaniye Ktp. İhsan Mahvi Balkır, 133; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, 4338; Kütahya Vahitpaşa İl Halk Ktp., 983/1; Ayrıca Bosna Gazi Hüsrev Kütüphanesinde *Nâme-i firâk* adıyla kayıtlı bulunan (Türkçe Yazmalar, 2793) eser de muhtemelen bunun bir başka nüshasıdır.

86 Atatürk Ü. Ktp. Seyfettin Özege, 4012 (Bu matbu nüsha üzerine yaptığımız bir bitirme tezi ile eser Lâtin harflerine aktarılmıştır. Bkz. Handan Kartal, *Kadı Hasan bin Ali, Firâk-nâme (Nâme-i Firâk)* (Lâtin harfli metni), Erzurum, 2005, 128 s.

87 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri, II*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000, s. 385-386.

88 Âmil Çelebioğlu, "Süleyman Nahîfi'nin *Hicretü'n-Nebî Adlı Mesnevisi*", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1986, sy. 2, 1987, s. 53-87 (aynı yazı için bkz. "Süleyman Nahîfi'nin *Hicretü'n-Nebî Adlı Mesnevisi*", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yay., 1998).

89 Kenan Seyidhanoglu, "Süleyman Nahîfi ve *Hicretü'n-Nebî'si*", *Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, nu. 962, 1970.

pı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine, 693; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emanet Hazinesi, 1612; Millet Ktp., Manzum, 1399; İstanbul Ü. Ktp. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, 3140)⁹⁰ karşılaştırarak eserin tenkitli bir metnini⁹¹ ortaya koymuştur.

2.2.17. Nâdire, *Firâk-nâme*:

Nâdire, XIX. yüzyıl Çağatay şairlerindedir. Türkçe şiirlerinde Nâdire ve Kâmile; Farsça şiirlerinde ise Mekkûne ve Nâdire mahlaslarını kullanmıştır.⁹²

Şairin lirik bir üslûpla kaleme aldığı *Firâk-nâme* aynı adlı eserlerin klâsik sayılabilecek örnekleri arasındadır.⁹³ Terci'-i bend nazım şekliyle kaleme alınan manzume onar mısralık dokuz bentten meydana gelmiştir. Manzumenin hemen tamamı sevgiliden ayrılık konusuna tahsis edilmiştir. Bu çerçevede felekten şikayet, hasret, gam, sevgiliyi arama ve onun vefasızlığından yakınma gibi konular hemen her bentte ele alınmıştır. Eser bu haliyle Halîlî'nin *Fürkat-nâmesi*'nin küçük bir örneği gibidir.

Nâdire'nin eserlerinde Sa'dî (ö. 1292), Hâfız (ö. 1390 ?), Nevâî (ö. 1501), Bîdil (ö. 1720) gibi şairlerin yanında Fuzûlî (ö. 1556)'nin de etkisi hissedilir. *Firâk-nâme* bu bakımdan dikkate değer örnekler içermektedir. Aşağıdaki bentlerde de görüldüğü gibi, şairin kullandığı malzeme ve yakaladığı lirizmde Fuzûlî'nin izlerini müşahede etmek mümkündür:⁹⁴

*Bir kelib halimni sultanım temaşa qılmedi
Bé-deva derdimge rahm eyleb mudava qılmedi
Ayrilib andin könül terk-i temenna qılmedi
Taşbağrlik yar feryadimge perva qılmedi*

90 Nûsha tavsifleri için bkz. Âmil Çelebioğlu, "Süleyman Nahîfî'nin Hicretü'n-Nebî Adlı Mesnevisi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 269.

91 Âmil Çelebioğlu, "Süleyman Nahîfî'nin Hicretü'n-Nebî Adlı Mesnevisi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 271-315.

92 *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, XVIII (Özbek Edebiyatı) [TDTEA]*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s. 177.

93 Nâdire ve *Firâk-nâme*'nin tam metni için bkz. *TDTEA*, s. 177-181; Selahittin Tolkun, "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysî", *İlmî Araştırmalar*, 2001, sy. 12, s. 167-174.

94 Bentlerin hemen tamamına yayılmış olan sevgilinin vefasızlığı fikri ve Fuzûlî'nin şiirlerinde gördüğümüz şairin kendini Mecnun'dan daha üstün görmesi dikkati çeken hususlardır. İkinci bendin altıncı mısramında tercih edilen söz dizimi Fuzûlî'nin

*Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn
Derd çok hem-derd yok düşmen kavi tâli zebûn*

mısralarındaki yapıyla büyük benzerlik göstermektedir (bkz. *Fuzûlî Divanı*, K. Akyüz, vd. (haz.), Ankara: Akçağ Yay., 1990, s. 243). Ayrıca vasıta beyitleri de Fuzûlî'nin

*Menim tek hiç kim zar u perişan olmasun yâ Rab
Esr-i derd-i aşk u dâğ-i hicrân olmasın yâ Rab*

şeklindeki beytini çağrıştırmaktadır (bkz. *Fuzûlî Divanı*, s. 145).

Yusuf ıskide bu işlemi Züleyha qılmedi
Ötti Vamıq dehrdin yadini Uzra qılmedi
Matemi Ferhadni Şirin teqaza qılmedi
Leyli hicranide Mecnun men kebi yaqılmedi
Heç kim ya Rab cehande yaridin ayrılmasun
Candin artıq mehriban dildaridin ayrılmasun
Bé-nevâmen qandesen ey şehriyar-i muhterem
Şerbet-i vaslını tapmey qan yutarmen dem-be-dem
Serv-yanglıq qametimni bar-i mehnet qıldı ham
Mene sensiz derd üze derd u elem üzre elem
Sendin ayrılgaç gizal-ı huş mendin qıldı gem
Derd yar u gusse hem-dem gem feravan eys kem
Bilmegen bolsem visalin devletini mugtenem
Hecr etek uşleb giribanimni muhkem tutdı gam
Heç kim ya Rab cehande yaridin ayrılmasun
*Candin artıq mehriban dildaridin ayrılmasun*⁹⁵

Nâdire Divanı'nın iyi bir nüshası Ali Şir Nevâî Özbekistan Devlet Edebiyat Müzesi'nde bulunmaktadır.⁹⁶ Ayrıca Özbekistan Fenler Akademisi'nin el yazmaları bölümünde (4184 numaralı eser)⁹⁷ ve Özbekistan Şarksinaslık Enstitüsü Kütüphanesi'nde (7766 numaralı eser) divanın yazma nüshaları bulunmaktadır.⁹⁸ Divan'ın 1236/1824'de düzenlenmiş olan bir nüshası da Namangan'da bulunmuştur.⁹⁹

2.2.18. Hüseyin Râci Efendi, *Hicret-nâme*:

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (93 *Harbi*) esnasında Balkanlar'dan zor şartlarda önce Edirne'ye sonra İstanbul'a göçmek zorunda kalan Osmanlı tebaasının trajik durumunu konu alan *Hicret-nâme*, aslında *Tarihçe-i vak'a-i Zağra* adlı kitabın üçüncü bölümüdür. Kitapla aynı adı taşıyan birinci bölüm hatıra niteliği taşımaktadır. Rusların 21 Haziran 1877'de Tuna'yı geçerek Osmanlı topraklarına girdiği andan itibaren Bulgarların yaptıkları zulümleri, Süleyman Paşa'nın Eski Zağra'yı geri almasını, akabinde tekrar geriye çekilmek zorunda kalışını anlatmaktadır.

95 TDTEA, s. 179.

96 TDTEA, s. 177.

97 Selahittin Tolkun, "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysi", s. 169-170

98 TDTEA, s. 177; J. Eckmann yazmanın bulunduğu bu kütüphanenin adını Özbekistan Bilimler Akademisi olarak vermektedir (Selahittin Tolkun, "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysi", s. 170).

99 Selahittin Tolkun, "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysi", s. 169-170

Herc ü Merc-i Kıt'a-i Rumeli adını taşıyan ikinci bölümde yazar, Rumeli cephesindeki askeri hareketi özetledikten sonra yapılan hatalardan ve bunların sonuçlarından bahseder. Yapılan zulümler ve göç, birinci bölüm gibi burada da söz konusu edilmektedir. Eserin mensur olan ilk iki bölümünün bazı yerlerinde bu duruma uygun manzumelere de yer verilmiştir.

Hicret-nâme, mesnevi nazım şekliyle 364 beyit halinde ve aruzun *müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Kısa sayılabilecek bir manzume olmasına rağmen şair, mesnevinin bölümleri hususunda, geleneğe büyük ölçüde uymuştur. Besmele ve hamdeleden sonra, nazım şekli değiştirilmeden, 23 beyitlik bir tevhid (3-25. beyitler) ve 17 beyitlik bir na't (26-42. beyitler) yer almaktadır. Na'tin sonlarına doğru Hz. Peygamber'e ve ashabına da salât u selâm getirilmektedir. Bu bölümde yer alan

Gurbet ü hicret değil âr ümmete / Hicret anın sünnetidür millete

şeklindeki beyit, şairin içinde bulunduğu durumu yorumlayışı bakımından dikkat çekicidir.¹⁰⁰ Hüseyin Râci Efendi (ö. 1902)¹⁰¹ *Âgâz-ı Kelâm fi Beyân-ı Muhâcerât-i Enâm* başlığı altında İstanbul'a göçü, çekilen sıkıntıları, açlığı ve hastalıkları anlatır. 297 beyitlik (43-339) bu bölümü, 16 beyitlik dua (340-355) ve 9 beyitlik tarih kıt'ası takip etmektedir. Eser

Dedim itmâmına bu târihi / Nâme-i hicretim oldı tekmil (1296)

نامه هجرتم اولدی تکمیل (1296)

beytinde ebced sistemi ile ifade edildiği üzere 1296'da tamamlanmıştır.

Hicret-nâme, ilk kez müellifin oğlu Binbaşı Necmi Râci tarafından 1910 yılında eski harflerle basılmıştır.¹⁰² Eserin sonraki üç baskısı M. Ertuğrul Düzdağ

100 Benzer bir ifadeye Karamanlı Aynî (ö. 1491-1494), Cem Sultan'ın Kastamonu sancağından ayrılışı üzerine *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazdığı on beş bentlik murabada yer vermiştir:

Çünkü ilünden bize hicret durur / Mustafanun hicreti sünnet durur

Vakt-i vuslat gitdi çün fırkat durur / El-firâk ey taht-ı Candar el-firâk

(Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, s. 146; Münevver Okur Meriç, *Cem Sultan*, s. 16-18.)

Söz konusu manzume firak-name başlığını taşımasa da, sevilen bir yerden ayrılmayı lirik bir üslupla ifade etmesi ve bent sonlarında tekrar edilen *El-firâk ey taht-ı Candar el-firâk* ifadesiyle firak-name örnekleri arasında zikredilebilir.

101 Hüseyin Râci Efendi için bkz. Mustafa Uzun, "Hüseyin Râci Efendi", *DİA*, c. XIX, 1999, s. 10-12; Ayrıca Hüseyin Râci Efendi Eski Zağra Müftisi ve Cemâ't-ı İslâmiyye Re'isi, *Zağra Müftüsünün Hâtıraları Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, Ertuğrul Düzdağ (haz.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s. 28-37.

102 Sâbık Zağra Müftisi ve Cemâ't-ı İslâmiyye Re'isi Hüseyin Râci, *Tarihçe-i Vak'a-i Zagra*, İstanbul: Hürriyet Mat., 1326/1910, 185 s.; *Hicret-nâme*'nin Seyyid Mehmed Emin Paşa hattıyla yazılmış bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (İbnü'l-Emin Mahmud Ktp., T 2951, 54b-59b yk.).

tarafından yapılmıştır. Latin harfleriyle yapılan bu baskılardan ilki 1973 tarihini taşımaktadır.¹⁰³ Eserin bu neşrinde *Herc ü Merc-i Kit'a-i Rumeli* başlığını taşıyan ikinci bölümüne Süleyman Paşa'nın bir mektubundan alınan bazı bölümler ilave edilmiştir. Sonraki baskılarda¹⁰⁴ bu bölüm yeniden değerlendirilerek sadece Hüseyin Râci'nin ifadelerine yer verilmiştir. *Hicret-nâme* yazıldığı gündün itibaren dikkatleri çekmiş, hatta Arif Nihad Asya (ö. 5 Ocak 1975) buradan aldığı "*Azîz-i vakt idik a'dâ zelîl kıldı bizi*" mısramı, *Mersiye* adlı şiirde nakarat olarak kullanmıştır.¹⁰⁵

2.2.19. *Azîz, Mersiye-i Mahsusa-i Firkat-nümâ der hakk-ı Cenâb-ı Hüseyin-i Şehid-i Kerbelâ:*

Matbu bir nüshasını tesbit edebildiğimiz¹⁰⁶ eser bir Kerbela mersiyesidir. 15 beyitlik dört bentten oluşan bu terci-i bent,

İtme tafsil Azîz 'arz-ı tazarru' iderek / Gel biraz vâcibetü'l-vasfını eyle ifâ

beytinden anlaşıldığı kadarıyla "*Azîz*" adlı biri tarafından yazılmıştır. Ne zaman yazıldığı belli değildir. Ancak şairin üslubu ve kelime dağarcığı, son dönem (XIX. yüzyıl) mahsullerinden olabileceğine işaret etmektedir.

2.2.20. *Süleyman Nazif, Firâk-ı Irâk:*

Süleyman Nazif'in 1918'de neşredilen bu eseri manzum ve mensur 15 parçadan (Anneme, Eyvâh, Hüseyin-i mazlûma, Dicle ve Ben, Yâr-ı nâ'im, Diyâr-ı Fuzûlî, Fuzûlî-i Bağdâdîden Nefî-i Erzurûmîye, Basraya Bir Niyâz, Yine O Mehcûreye, Muhibb Edîbim Ahmed Râsim Beye, Şehîdin Babası, Sübhâneke Yâ Muhavvile'l-ahvâl, Bir Derd-i kadîme Râci', Kübalılar) oluşmuştur. Eserin hemen tamamı Irak'ın kaybindan duyulan üzüntüye hasredilmiştir. Müellif, duygularını *Hiz. Peygamber, Hiz. Hüseyin, İmam-ı Azam, çan-ezan, Bağdat, Belde-i hulefa, Dicle, Süleyman Şah, Fuzûlî* gibi dinî ve millî motifleri kullanarak aktarmıştır. Erzurum'un işgalinin işlendiği *Fuzûlî-i Bağdâdîden Nefî-i Erzurûmîye* başlığını taşıyan manzum-mensur parçada Fuzûlî'nin ağzından Nefî'ye hitaben birçok şair konuşturulur. Mensur olan ikinci bölümün sonunda yine Fuzûlî'nin ağzından "*İslâmın gerçek halifesinin egemenlik bayrağı*" Erzu-

103 Hüseyin Râci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hâtıraları (Târîhçe-i Vak'a-i Zağra)*, Ertuğrul Düzdağ (haz.), Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser: 24, [1973], 304 s.

104 Hüseyin Râci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hâtıraları Târîhçe-i Vak'a-i Zağra*, Ertuğrul Düzdağ (haz.), İstanbul: Timaş Yayınları, 1990; Hüseyin Râci Efendi Eski Zağra Müftüsü ve Cemâ'at-ı İslâmiyye Re'isi, *Zağra Müftüsünün Hâtıraları Târîhçe-i Vak'a-i Zağra*, Ertuğrul Düzdağ (haz.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, 330+14 s.

105 Arif Nihad Asya, *Duâlar ve Âminler*, 6. bs., İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1999, s. 47-49. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Râci Efendi Eski Zağra Müftüsü ve Cemâ'at-ı İslâmiyye Re'isi, *Zağra Müftüsünün Hâtıraları Târîhçe-i Vak'a-i Zağra*, Ertuğrul Düzdağ (haz.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s. 28-37.

106 Bilkent Ü. Ktp. Özel Koleksiyonlar, BP193.13.C65 1872.

rum'un ve Bağdad'ın üzerinde dalgalanıncaya kadara ağlayıp yalvararak secde etmek gerektiği ifade edilmiştir.

Eser bu hâliyle ilk olarak Bâbil edebiyatında karşımıza çıkan ve en önemli örnekleri Endülüs'ün düşmesiyle birlikte ortaya konan şehir mersiyelerinin son temsilcilerindendir.¹⁰⁷ *Firâk-ı Irâk* iki kez basılmıştır.¹⁰⁸

Divan Edebiyatı mahsulleri arasında ayrılık kavramının bir edebî malzeme olarak da kullanıldığı görülmektedir. Başlıca konusu aşk olan bu edebî mesleğin mensuplarının, ayrılık kavramını ve onun çağrışımlarını birer edebî malzeme olarak kullanması kaçınılmazdır. Divanlara bu açıdan bakıldığında "*firâk, fûrkat, hasret*" gibi kelimelerin redif olarak kullanıldığı birçok manzume bulmak mümkündür. Bunların *firâk-nâme* örnekleri olup olmadığı hakkında bir karara varabilmek için, söz konusu şairlerin yazılış hikâyelerini, ortaya çıkış şartlarını bilmek gerekmektedir. *Firâk-nâmeler*de manzumenin temelinde, otobiyografik olsun veya olmasın, bir sergüzeşte dayanma hadisesi aramak yerinde olacaktır. Bu bakımdan söz konusu manzumeler içerisinde, şairlerinin başlarından geçenleri de hesaba katarak, sadece, Cem Sultan, Kanunî Sultan Süleyman ve Şehzâde Bâyezid'in manzumeleri *firâk-nâme* kategorisi içerisinde değerlendirilebilir.¹⁰⁹

Yukarıda sıraladığımız edebî mahsullerin dışında, *firâk-nâmenin*, bir musiki terimi olarak da kullanıldığı görülmektedir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden ünlü musiki üstadı Kantemiroğlu, *Edvâr* adlı kitabında, o dönemde peşrev ve semâilere özel adlar verilmesi geleneğinden bahsederken, zikrettiği *nazlı, semender, nazîre-i kutb-ı nâyî, sancak, dilekli, mâh-ı dünya, gelincik, ruhbân, eğlence, kabak devri, köhne dolap ve elçi peşrevi* gibi isimlerin yanında *firâk-nâmeyi* de saymaktadır.¹¹⁰

3. Sonuç

Genellikle vatandan, sevilen birinden ayrılığı ifade eden *firâk-nâmeler*, Klâsik Türk Edebiyatı terminolojisi içerisinde *Sergüzeşt-nâme* başlığı altında değerlendirilmişlerdir. Sevgiliye yazılan hüznü mektupların da bu adla anıldığı bilinmektedir.

İran edebiyatında ilk *Firâk-nâme*'yi Enverî yazmıştır. Emir Hüsrev-i Dihlevî, Selmân-ı Sâvecî, Mehcûr, Zuhûrî-yi Turşizî gibi şairler de İran Edebiyatında

107 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek*, s. cxliv-cxlv.

108 Süleyman Nazif, *Firâk-ı Irâk*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1918, 63 s.; Süleyman Nazif, *Malta Geceleri, Firâk-ı Irâk ve Galıçya*, İhsan Erzi (haz.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1979, 133 s. Eser hakkında ayrıca bkz. İsmail Kara, "Firâk-ı Irâk", *TDEA*, İstanbul: Dergâh Yay., 1979, c. III, s. 237.

109 Bkz. Orhan Kemal Tavukçu, "Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler", s. 119-121.

110 Rûhî Ayangil, "XVII. Yüzyılda Türk Müsîkîsi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., 2002, c. XII, s. 439.

firâk-nâme yazarlardandır. Bu alanda yazılan eserler, daha çok beşerî hassasiyetleri dile getirmektedir. Ancak *Mesnevî*'nin Tanrıdan, ayrılığı ifade eden ilk 18 beyti (*Ney-nâme*) dinî-tasavvufî konulara hasredilmiş müstesna firâk-nâme örneklerindedir. Mir Muhammed Râgıb Hindî ve İbni Kazî'nin eserlerinde de dinî motifler dikkati çekmektedir.

Türk edebiyatında yazılan ilk firak-nâme Âşık Paşa'ya aittir. Yazıldığı dönemden itibaren geniş yankılar uyandıran Halilî'nin *Fürkat-nâmesi* ise en meşhur firâk-nâme örneğidir. Halilî'nin eserini özetleyen Celîlî, "*Binbir Gece Masalları*"ndan birini *Firâk-nâme (Nâme-i firâk)* adıyla tercüme eden Kadı Hasan b. Ali, Nahîfî, Çağatay şairi Nâdire ve Hüseyin Râci aynı tarzda klâsik eserler veren müelliflerdendir. Burada Cem Sultan'ın trajik hayatının külfetsiz, sade bir dille anlatıldığı *Gurbet-nâme-i Sultân Cem*'i de zikretmek yerinde olacaktır.

Eldeki metinler firâk-nâme adıyla bir ağıt şubesinin tesis edilmiş olduğunu göstermektedir. Türk edebiyatındaki on dokuz adet *firâk-nâmenin* 11'ni bu metinler oluşturmaktadır. Bunlardan murabba nazım şekliyle yazılan ikisinde sevilen bir devlet adamının azledilip öldürülmesinden doğan üzüntü ifade edilmiştir. Terci-i bend nazım şekliyle yazılan diğer manzume ise bir "*Kerbelâ Mersiyesi*"dir. Veba salgınının Anadolu'yu kasıp kavurduğu XIV. yüzyıldan hatıralar barındıran diğer sekiz manzume, ağıt türündeki firâk-nâmelerin ilk örnekleri görünümündedir. Bu manzumelerde özellikle çocuk ve gençlerin –muhtemelen toplu halde- ölümünden kaynaklanan üzüntü lirik ifadelerle dile getirilmiştir.

Kantemiroğlu'nun *Edvar* adlı kitabındaki ifadeler *firâk-nâme*'nin bir musiki terimi olarak da kullanıldığını göstermektedir.

Yukarıda çeşitli yönleriyle ele alınan eserlerin klâsik sayılabilecek örnekleri daha çok XV. yüzyılda verilmiştir. Daha eski metinler genellikle ağıt özelliği göstermektedir. Ağıtların firâk-nâmelerle aynı yüzyılda yazılmış iki tanesi, hem kullanılan nazım şekli, hem de vezin itibarıyla divan şiirine yaklaşmaktadır. Ancak ölenin ağzından söyleme gibi bazı üslûp özellikleri bu ağıtları geleneksel Türk şiirine bağlamaktadır. Dolayısıyla söz konusu manzumeler Türk Edebiyatının gelişim çizgisine paralel bir güzergâh izlemiştir.

Bu metinlerle ilgili çalışmaların da genellikle klâsik denebilecek eserler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Temsil ettikleri türün özelliklerini büyük ölçüde yansıtmaları ve Türkçenin bazı arkaik yapılarını ihtiva etmeleri, eserlerin tercih edilme sebepleri arasında sayılabilir. Firâk-nâmelerin en belirgin örneklerinden olan Halilî'nin eseri, diğerlerine nasip olmayan bir ilgiye mazhar olmuştur. Yine de bunun yeterli olduğu söylenemez. Zira yapılan çalışmalar *Fürkat-nâme*'nin sembolik dilini hâlâ tam anlamıyla çözebilmiş değildir. Diğer metinlere yönelik az sayıdaki çalışma için de aynı şeyler söylenebilir. Genellik-

le lisansüstü tez malzemesi olarak değerlendirilen bu metinlerin ya dil, ya edebiyat yönü veya tarihî vechesi ihmal edilmiştir. Metinler arası ilişkiler de göz ardı edilen bir başka konudur. Belirtilen hususların dikkate alınması yapılacak çalışmaların eksikliklerini büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır.